

**UNIVERSITATEA “PETRU MAIOR”, TÂRGU-MUREȘ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ȘI LITERE**

TEZĂ DE DOCTORAT

-rezumat-

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:

Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA

DOCTORAND:

Nagy Imola Katalin

TÂRGU-MUREȘ

2010

**UNIVERSITATEA “PETRU MAIOR”, TÂRGU-MUREȘ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE ȘI LITERE**

**INTERFERENȚE NARATIVE ROMÂNNO-MAGHIARE ÎN
PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX
-rezumat-**

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
Prof. univ. dr. Iulian BOLDEA**

**DOCTORAND:
Nagy Imola Katalin**

Actualitatea temei noastre se leagă de problematica de mai largă respirație a studierii fenomenelor de inter- și multiculturalitate din acele zone ale continentului european, care sunt impregnate de coexistența mai multor culturi și care prezintă o rețea complexă de interrelaționări, influențe și convergențe. Așa cum formulează Victor Neumann, „când vorbim de centrul și de sud-estul european, cred că avem în față una dintre acele zone care incumbă cele mai interesante convergențe de pe continent”¹. În zona de convergență culturală care este Transilvania, este firesc ca cele două culturi - cea română și cea maghiară - să se fi aflat și să se afle încă în cele mai complexe și interesante relații de influențare și îmbogățire reciprocă. Faptul că există fenomene literare paralele, confluente evidente între cele două culturi, nu este o noutate. S-au făcut numeroase încercări de cartografiere a acestora, s-au scris numeroase pagini despre constructe tematice comune, amiciții literare și opere sau scriitori dintr-un spațiu literar influențând - direct sau indirect - opere sau scriitori din literaturile proxime. Primele încercări de abordare a fenomenului literar maghiar, venite din partea literaților români, se datorează criticului și publicistul Ion Chinezu, care publică în 1930 *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. De atunci au mai apărut câteva volume în tematica comparatismului româno-maghiar, dar majoritatea studiilor vizează fenomene disparate, compararea a cel mult doi autori sau a două opere sau semnalarea unor posibile paralelisme sau analogii. Majoritatea studiilor comparatiste abordau interferențele lirice, cele în proză fiind puțin neglijate. Pe plan național, tema a fost abordată de numeroși autori, dar aceștia vizau în special poezia și mai puțin proza. Pe plan internațional tema nu este frecvent abordată, deși ea se încadrează în sfera cercetărilor literare care vizează comunicarea interculturală din spațiul central și est-european. Fenomenul este însă mult prea complex și se află încă departe de a fi fost pe deplin lămurit. Iată de ce studiul interferențelor literare româno-maghiare și identificarea temelor, motivelor și fenomenelor comune se impune, mai ales în această eră a galopului globaliza(n)t.

În general, studiile comparatiste româno-maghiare au abordat teme și toposuri aproape clișeizate, cum ar fi prietenia Ady-Goga, paralelismele dintre Șt.O. Iosif-Arany János, Eminescu-Madách, Jókai-Sadoveanu sau același Sadoveanu-Móricz.

---

¹ Victor Neumann. *Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de sud-est*, București, All, 1997, p.5.

În lucrarea noastră ne-am propus să abordăm alte segmente și teme, mai puțin cele consacrate de cercetările anterioare. Segmentul care nu a fost îndeajuns cercetat, dar care oferă poate cel mai generos material de studiu este cel al interferențelor din domeniul prozei.

Lucrarea intitulată *Interferențe narrative româno-maghiare în prima jumătate a secolului XX* dorește să se constituie într-o pagină din studiul acestui segment uriaș al interferențelor dintre proza românească și cea maghiară. Structura lucrării a fost concepută în trei părți mari: *Peisajul literar antebelic și interbelic*, *Ideologii culturale ardelene*, *Intersectări și convergențe tematice*. Deși nu am dorit să abordăm fenomenul interferențelor exclusiv din perspectiva unei abordări geografice, regionale a literaturii, majoritatea operelor sau scriitorilor abordați, precum și o bună parte a subcapitolelor dedicate contextelor socioculturale, a publicisticii sau a sistemului instituțional abordează figuri, ziare și evenimente legate de Transilvania. Lucrarea noastră nu intenționează să fie un studiu al literaturii/literaturilor ardelene, dar interferențele româno-maghiare sunt prin forța lucrurilor legate de zona de convergență culturală care este Transilvania, de aici multe trimiteri la această zonă geografică (fără să evităm necesarele trimiteri la contextul larg al literaturilor naționale, al influenței centrului etc.). Dintre scriitorii români accentul se pune în special pe Liviu Rebreanu, Ioan Slavici, Mihail Sadoveanu, dintre cei maghiari – pe Móricz Zsigmond, Tamási Áron, Kuncz Aladár, Kemény János.

Investigația noastră pornește de la ipoteza că literatura reprezintă un mediu care oglindește schimbările sociale și culturale, studierea unor fenomene, teme sau motive sincrone sau alternativ prezente în cele două literaturi poate contribui la o mai bună înțelegere nu doar a relațiilor care au existat de-a lungul timpului între cele două literaturi sau între oamenii de litere români și maghiari, dar și a modului în care cele două tabere s-au privit, s-au citit, s-au tradus, au comunicat sau n-au comunicat.

Originalitatea lucrării se conturează prin abordarea unor teme tabu cum ar fi existența sau nonexistența transilvanismului românesc, urmărirea ecoului avut de mișcarea transilvanistă interbelică în presa românească a timpului, deconstruirea unor stereotipii de interpretare, prezența unor teme și/sau motive în opere literare rar sau deloc abordate în comparatismul româno-maghiar. Cum orice act de cunoaștere, orice demers gnoseologic începe și/sau se împlinește prin cunoașterea de sine, cunoașterea mai

temeinică a literaturilor de lângă noi, a manifestărilor artistice din imediata noastră proximitate poate să reveleze noi dimensiuni ale propriei noastre literaturi. Pătrunderea în adâncimile literaturilor care au evoluat în același spațiu cultural poate induce o mai bună cunoaștere de sine și de ceilalți, cunoaștere care, în opinia noastră, nu numai că nu anihilează sau sărăcește specificul național al literaturii române sau al celei maghiare, ci dimpotrivă, îi sporește valoarea. Abordarea comparatistă a fenomenului literar românesc și cel maghiar devine astfel o încercare de cunoaștere și de comunicare interculturală.

Obiectivele cercetării au vizat abordarea comparatistă a unor opere în proză ale unor scriitori reprezentativi, urmărirea prezenței unor teme și motive în diverse opere. Un alt obiectiv vizează identificarea atitudinilor legate de ideologiile culturale, a motivelor pentru care mișcări regionale cu teme, terminologie și idei similare, care au coexistat pe parcursul timpului, nu au reușit să comunice și - dacă nu s-au negat - în cel mai bun caz s-au neglijat reciproc. Lucrarea nu își propune o tratare exhaustivă a temei, ci abordarea unui eșantion semnificativ. Ne propunem prezentarea comparativă a climatului cultural, a evoluției diferitelor fenomene culturale (instituții, ziare, reviste, ideologii etc), a răspândirii, promovării sau metamorfozei unor teme sau motive. Lucrarea noastră vizează recuperarea unor informații și aspecte legate de categoriile fundamentale comune, identificabile la mai mulți autori și de diferențele specifice care individualizează fiecare fenomen literar în parte.

Coordonata principală a lucrării o constituie prezentarea relațiilor literare româno-maghiare, privite în contextul mai larg central-est european, ținând cont de faptul, că situații și contexte istorico-sociale pot genera structuri textuale sau comportamente similare. Se spune că literatura este răspunsul pe care un popor îl dă istoriei, iar din acest punct de vedere, paralelisme sunt cu atât mai interesante. Influența sau contactele directe între scriitori, afinitățile culturale, estetice dintre ei, rolul amicitțiilor literare, felul în care un scriitor este receptat sau interpretat în literatura unui alt popor, prelucrarea sau transformarea productiv-creatoare a unei opere, în perspectivă intertextuală, paralelisme și interferențele - sunt tot atâtea fenomene de cercetat și în ceea ce privește relația dintre literatura română și cea maghiară. În lucrarea noastră am

încercat o abordare a fenomenului literar românesc și a celui maghiar (instituții, curente, orientări, ideologii) precum și a prozei în contextul perioadei cunoscute în Europa centrală drept modernitatea vieneză și sentimentul fin-de-siecle de până la marele război și în perioada interbelică.

I. Primul capitol, intitulat *Peisajul literar antebelic și interbelic*, vizează abordarea câmpului literar și cultural de dinainte și de după primul război mondial, cu un accent special pe contextul socio-cultural român și maghiar, orientări și reviste respectiv evoluția prozei în perioadele amintite. Aspectele cheie la care ne referim aici vizează presa vremii, ziarele și revistele ca exponente ale contextului socio-cultural. Realizăm o expunere a principalelor orientări estetice, a schimbărilor de paradigmă culturală, urmărim și manifestările care țin de apropierea sau cunoașterea reciprocă, de comunicarea interculturală sau de schimburile de modele culturale. Avem în vedere momentele de evidentă înflorire a acestei comunicări interculturale, dar și momentele de stagnare sau de noncomunicare, aceste două tipuri de comportament cunoscând momente de alternare în istoria celor două literaturi. Una dintre concluzii ar putea fi că înghețarea relațiilor culturale s-a datorat, de cele mai multe ori, unor factori și cauze extraliterare, momentele de efervescentă comunicativă datorindu-se, în schimb, relațiilor personale dintre scriitori. Un segment important se referă la evoluția prozei românești și maghiare, cu identificare punctelor de convergență. Încercăm să surprindem rolul jucat de frecventarea romanului maghiar (Mikszáth, Móricz) în evoluția romanului românesc (Rebreanu). Putem vorbi și de un transfer tematic sau comportamental între cele două literaturi. Astfel, există un set de teme și motive identificabile în proza românească antebelică care vor fi detectate, după război, în literatura maghiară din Ardeal (paseismul; întoarcerea spre patriarhalitate cu scopul recuperării, pe planul ficțiunii, al timpului trecut; tematica istorică; activismul și religia muncii etc). Apoi, putem vorbi de chestiunea rolurilor presei: în perioada interbelică există un curent care propune presa maghiară din Ardeal drept model pentru presa românească de aici, aflată în criză din diverse motive. De fapt, calitățile pentru care *Erdélyi Helikon* și alte publicații sunt apreciate, activismul și rolul mobilizator al acestora nu sunt o noutate: ele preiau și promovează comportamentul jucat de presa românească din Ardeal înainte de Unire - acela de factor de păstrare a ființei naționale. Atingem, foarte sumar, și chestiunea rolului jucat de

modernitatea vieneză de la 1900 în coagularea peisajului cultural din Ardeal și atitudinile, comportamentele și fenomenele care ar putea fi considerate central-europene: exemple, în acest sens, ar putea fi obsesia identității în discursul cultural românesc și cel maghiar și definirea identității artistice în strânsă legătură cu identitatea națională², conștiința istoriei și modularea timpului în funcție de evenimentele politice³, temele fundamentale, îmbinarea dintre tradiționalism și cosmopolitism, explozia revuistică, moda foiletoanelor etc.

În privința perioadei antebelice, literatura română se caracterizează prin următoarele procese și fenomene: :

- Perioadă de tranziție
- Există o orientare ruralistă (poporanismul + sămănătorismul) și un început de literatură a urbanului
- Paseismul, sentimentul declinului, întrepătrunderea etic/etnic, literatura = un mijloc de instruire
- Teme și motive: târgul de provincie, țăranul (singuratic), marele latifundiar, micul moșier, dezrădăcinarea, inadptabilul, *dragostea față de trecut* (de unde tenta eroică și patriarhală a literaturii sămănătoriste) și *dragostea față de țărani* (de unde idealizarea vieții de la țară), tematica istorică.
- Publicații românești: *Sămănătorul*, *Viața românească*, *Țara noastră*, *Luceafărul* etc.

Literatura maghiară din aceeași perioadă notează câteva fenomene similare, însă și diferențe:

- Teme predilecte: nobilimea sărăcită (gentry), țăranul (idilizat), omul citadin (singuratic-influența Reformei), apare și figura săracului
- Sentimentul fin-de –siecele
- Apare și reprezentarea satului prin prismă realistă (simptomele renunțării la idealizare)
- O literatură realistă puternică: literatura urbanului, analiza psihologică

---

² Claudio Magris, *Mitteleuropa „hinternțională” sau total germană*, în Adriana Babeți-Cornel Ungureanu (coord.), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iași, Polirom, 1997, pp. 82-83.

³ Czeslaw Milos, *Atitudini central-europene*, în Adriana Babeți-Cornel Ungureanu (coord.), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iași, Polirom, 1997, p. 258.

- Punctul culminant – generația de la *Nyugat* (1908) = depășirea paseismului, crearea unui climat cultural bazat pe – deschidere spre valorile occidentale
– perspectivă autohtonă realistă
- influența modernității de la 1900- mai pronunțată: efecte- realism, urbanizare
–stil romantic, un cult al frumosului

În ceea ce privește perioada interbelică, literatura română poate fi caracterizată, sumar, prin următoarele fenomene:

- războiul + Unirea din 1918: o stagnare în câmpul literar, urmată de dispariția/apariția unor voci → un mare avânt
- apare scrisul intelectualist-analitic, epica se intelectualizează (de la realismul epic se ajunge la realismul subiectiv): importanța romanului
- are loc o mutație valorică: se încearcă depășirea spiritului provincial, preocupări pentru europenism, literatura misionară, propagandistică cedează locul unei literaturi în care ethosul e sublimat, autonomismul și izolaționismul poporanist face loc unei perioade de cosmopolitism
- reviste și instituții culturale: *Sburătorul*, *Viața românească*, *Familia*, *Abecedar*, *Pagini literare*, *Darul Vremii*, *Gând românesc*, *Gândirea*, *Societatea de mâine*

Literatura maghiară din Ardeal, în schimb, evoluează astfel:

- războiul + 1918: pierderea centrului, un moment de debusolare + înghețarea instantanee a relațiilor culturale româno-maghiare
- importul de cărți din Ungaria este suspendat, se caută soluții salvatoare de revigorarea a activității cultural-estetice: încep să apară reviste, publicații, edituri locale → un *boom* publicistic
- 2 tendințe: conservatoare (paseism, idilizare) + progresistă (literatură realistă cu implicații sociale)
- astfel → 2 fenomene importante: apariția poporanismului literar maghiar la începutul anilor 20, după ce poporanismul românesc și orientarea ruralistă a literaturii din Ungaria se consumase + apariția grupării, apoi a revistei *Erdélyi Helikon* (1926/1928), a editurii Corporația Artelor Frumoase (1924)
- romanul-câștigă teren, își diversifică aria tematică (efectul helikonismului)

Interferențele cele mai notabile dintre viața culturală românească și cea maghiară sunt:

- acest *boom* publicistic+ eferverscența în producția de carte
- prezența tendințelor tradiționale și moderniste
- comunicarea româno-maghiară: condițiile socio-politice interbelice au îngreunat uneori dezvoltarea relațiilor culturale româno-maghiare, prin frânare sau prin inducerea unor contradicții. Încercările de apropiere, de stabilire și stabilizare a acestor relații sunt numeroase și apreciable, și pot fi surprinse încă din anii 20. Presa interbelică-românească și maghiară - oferă numeroase date în acest sens: traduceri recenzii, prezentări, reportaje. Există o încercare de creare a unei uniuni scriitoricești comune, a unor reviste comune (vezi exemplul *Aurorei*, care lansează ideea uniunii scriitoricești bilingve. Primul val de comunicare între presa românească și cea maghiară e susținut de publicațiile *Gândirea*, *Napkelet*, *Géniusz*, *Jövő társadalma*, *Aurora*, *Cultura*, *Cele Trei Crișuri*, etc. Cel de-al doilea val apare spre sfârșitul deceniului al treilea, odată cu *Familia*, *Erdélyi Helikon* și *Korunk*. Prima etapă e una de tatonare, de încercare, cea de-a doua este deja una a deschiderii mai curajoase. Redactorul Erdélyi Helikon, Kuncz Aladár formulează astfel „*menirea noastră e să oglindim acea spiritualitate care-și propune să creeze ordinea universală a valorilor artistice și morale, care stau sub ocrotirea neamurilor aflate în relații culturale strânse ... Nu poate fi considerat scriitor maghiar ardelean acela care nu are habar de aceste mișcări literare paralele ... interdependența destinelor noastre apropie aceste trei literaturi, și evitarea influențelor reciproce, a contactelor intime dintre ele este imposibilă. Datoria cea mai urgentă a literaturii maghiare ardelene este să adâncească aceste contacte spirituale*”⁴. Pentru Kuncz, transilvanismul e doar pretextul deschiderii de drumuri către literatura română.
- Rolul revistelor plurilingve: o chestiune încă discutată
- Expansiunea epicii masive, este momentul romanului: obiectivizare, lărgirea ariei tematice, diversificarea tehnicilor narative
- Există mai multe teorii privitoare la evoluția romanului românesc interbelic. N. Davidescu (1921) - agonia romanului pe plan european, dispariția genului în favoarea nuvelei; M. Ralea - nu romanul, ci nuvela ar fi genul narativ specific

---

⁴ Kuncz Aladár, *Erdély az én hazám*, în *Erdélyi Helikon*, 1929, nr. 7 (aug-sept.), pp. 487-492.

- literaturii române, G. Ibrăileanu- lirismul prozei antebelice = o școală necesară a obiectivării romanului, Carmen Matei Mușat-deceniul al 3-lea- eforturile de a construi o teorie a romanului (prima criză a romanului)
- Opinia noastră este că măcar la începuturile apariției și consolidării romanului românesc– momentul *Mara*, apoi *Ion* - influența lecturilor autorilor din romanul maghiar a jucat un rol oarecare. Nu este întâmplător faptul, că Rebreanu traduce romanul lui Mikszáth, *Umbrela sfântului Petru*, iar Slavici publica în 1876 traduceri din Jókai în ziarul *Timpul*. Aducem în sprijinul afirmației noastre opinia lui Ion Negoïtescu, care scrie, în legătură cu școlirea literară maghiară a lui Liviu Rebreanu: „Considerat de E. Lovinescu sămănătorist, Rebreanu, care într-adevăr s-a ocupat de țărani în *Ion*, în *Răscoala* și în *Crăișorul*, repudiat fiind însă de romanticul N. Iorga- **s-a format în mentalitatea *Convorbirilor critice*** ale estetului absolutist M. Dragomirescu, **precum și în mentalitatea *Cenaclului Sburătorul*** și, **pe lângă acestea, îmbogățindu-și mereu cunoștințele sale privitoare la noua literatură maghiară, susținută de revista *Nyugat***, așa cum o dovedesc nu numai câteva nuvele din faza inițială, dar și târziul roman *Amândoi*. Nu interesează dacă scriitorul nostru și-a conceput acest roman incitat de tema similară din *Édes Anna* a lui Kosztolányi Dezső- care de altminteri și-a gândit opera ca o critică la adresa mării burghezii, pe când povestitorul român și-a plasat acțiunea, cu destulă simpatie, în lumea micii burghezii- cât împrejurarea că autorul lui *Amândoi* frecventa eleganta proză a occidentalizantului maghiar. Calitățile cele mai frapante ale lui Liviu Rebreanu se manifestă totuși pe linia tradițional-naturalistă, comportând acea arhitectură epică solidă, prin care *Ion* s-a impus dintr-odată, ca o revelație dând pentru totdeauna romanului nostru siguranța aptă oricăror întreprinderi majore”⁵.
  - În ambele literaturi: o direcție **tradiționalistă** + una **modernistă**, apariția tematicii sociale, gustul pentru complexitatea sufletului uman- romanul psihologic
  - Dacă în perioada antebelică proza românească, în special cea ardeleană are o aplecare deosebită spre tematica istorică, spre paseism, glorificarea trecutului (cu accente de durere, de tânguire dar și de mobilizare), după 1918 aceste fenomene

---

⁵ Ion Negoïtescu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Minerva, 1991, pp. 195-196.

dispar dar ele pot fi surprinse în proza maghiară ardeleană. În privința rolurilor presei, are loc un transfer de roluri și în această privință: publicațiile maghiare din Ardealul interbelic manifestă același spirit puternic combativ, orientat spre un discurs identitar ca și publicațiile românești ale Ardealului antebelic.

Capitolul al doilea, intitulat *Ideologii culturale ardeleni*, urmărește studierea transilvanismului în cadrul mai general al fenomenelor similare din Europa, oferim apoi o privire de ansamblu asupra definițiilor date conceptului de transilvanism, evoluția termenului și a ideologiei pe parcursul timpului, ecoul transilvanismului maghiar în ziarele românești ale timpului, respectiv în eseistica românească. Un alt subcapitol urmărește descrierea unei mișcări similare din câmpul culturii românești din Ardeal, a.n. *localism creator* al lui Al. Dima, încercând o comparație între ideologia transilvanistă cu acest demers localist. De asemenea, sunt trecute în revistă și ecourile transilvanismului în perioada postdecembristă, a.n. neotransilvanism.

Transilvanismul nu este un fenomen singular în Europa, în sensul că ideologia transilvanistă - ca ideologie culturală regională - s-a răspândit și a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă în perioada interbelică, în contextul în care în mai multe puncte ale Europei evoluau mai multe teorii regionale, ex. *Landschaftstheorie* (August Sauer și Iosef Nadler), *Heimatsdichtung*, *régionalisme*. Nu facem și o comparație a transilvanismului cu aceste ideologii. Trebuie să menționez faptul, că întreg discursul cultural european era marcat de idei precum ideea paneuropeană, regională (idei prezente și în publicistica românească a vremii) sau ideile lui Leo Frobenius (*Paideuma*, 1921). Teoria sa despre *Paideuma*, extinsă asupra naturii culturilor din lume, stipulează că populațiile unui spațiu bine conturat își au caracteristicile lor proprii, un mod specific de a fi. Ideea se regăsește și în preceptele transilvanismului și în teoria localismului creator al lui Al. Dima.

Am continuat cu o încercare de sinteză a **definițiilor** date conceptului Transilvanism: lipsa unei definiții conceptuale constituie punctul vulnerabil al ideologiei. Am înșirat mai multe definiții ale transilvanismului, atât cele din perioada interbelică cât și cele formulate de istoria sau critica literară: unii îl definesc ca o ideologie culturală, alții ca una culturală și politică, alții îl concep ca o ideologie literară (helikonismul), este definit și ca un tip de atitudine etc.

Definirea conceptului de transilvanism literar a intrat și în sfera de activitate a scriitorilor maghiari ai provinciei, începând cu activitatea scriitorilor grupați în Erdélyi Helikon (1926) cei mai importanți fiind Áprily Lajos, Berde Mária, Kós Károly, Molter Károly ș.a. Gruparea s-a constituit cu scopul declarat de a coagula interesele culturale, de a promova platforma *l'art pour l'art* și ideologia transilvanismului. Kós Károly, Kuncz Aladár, Tabéry Géza și alții își exprimaseră de nenumărate ori convingerea, că de secole bune, s-a încheșat o spiritualitate specific ardeleană, care-și are sursele în spațiul și peisajul geografic dat și se fundamentează pe comuniunea foarte strânsă cu pământul, cu poporul, o spiritualitate care înseamnă *găsirea unui echilibru inteligent între națiuni, religii, viziuni, tradiții populare, clase sociale și interes de grup*. Artiștii de la gruparea Helikon vorbesc despre aspecte pozitive și negative ale conceptului de transilvanism. Partea pozitivă, constructivă a ideologiei transilvanismului este că ea proclamă necesitatea stabilirii relațiilor culturale între națiunile ardelen, cheamă la păstrarea tradițiilor și la întoarcerea spre popor. Neajunsurile, lipsurile definiției formulate de helikoniști rezidă într-un paseism falsifica(n)t, întoarcerea nostalgică către un trecut glorios, idealizat, cu accente de naționalism neasumat, asociate cu un instinct de superioritate elitist.

Mulți dintre intelectualii români consideră că există cu certitudine un spirit transilvan, dar nu doar între granițele strict trasate ale provinciei geografice. Literatura Ardealului, scrisă în limba română nu poate fi separată de literatura română a celorlalte provincii, după cum și cea scrisă în limba maghiară este legată organic de literatura scrisă în zona panonică. Caracteristica specifică a literaturii Transilvaniei este, dincolo de realism, spiritul acceptării, a toleranței față de cei diferiți. Se conturează atât caracteristicile spiritului ardelean, și, firește, temele care decurg din acesta, cât și neajunsurile, defectele transilvanismului. Caracteristicile transilvanismului sunt conștiința istorică, spiritul etic, ruralismul și originea folclorică, un anumit fatalism ontologic și vocația realismului. De aici decurg temele caracteristice literaturii transilvane: țăranul și obsesia pământului, intelectualul provenind dintr-un mediu rural, trăirile personale coagulate într-o poetică a suferinței individului, componentele mitice ale existenței, figura puritanului - exponent al moralității. Defectele care i se reproșează sunt:

provincialismul restrictiv, izolaționismul, închistarea etnicistă, jalea plumburie și existența percepută ca o continuă criză.

Sintetizând aceste definiții, putem conchide că transilvanismul este o ideologie, o orientare regională ardeleană care a pătruns mai multe teritorii, mai multe discursuri (cultural, literar, politic, social, mediatic etc), o ideologie care poate fi identificată atât în discursul promovat de intelectualii maghiari interbelici (care l-au și teoretizat), dar și în discursul intelectualilor români. Transilvanismul operează cu o serie de concepte, sintagme, cuvinte-cheie care nu sunt invenții exclusiv românești sau maghiare. Ambele discursuri operează cu *geografia spiritului ardelean*, *suflet transilvan*, ambele accentuează relația de determinare dintre *istoria transilvană*, *peisajul transilvan*, *psihicul transilvan*.

Un scurt **istoric al conceptului** trebuie să pornească de la constatarea că transilvanismul interbelic este, de fapt, etapa a doua, de maximă dezvoltare a fenomenului, și că există o etapă precedentă, faza prototransilvanistă. Rădăcinile transilvanismului românesc se găsesc undeva în perioada Școlii Ardelene, al transilvanismului maghiar – în perioada dualistă (Transilvania → o provincie periferică, sporește rolul Centrului, apare instantaneu reacția anticentralistă care va deveni, ulterior, discursul transilvanist). După 1900, termenul transilvanist începe să circule și invadează, sub forme ușor modificate, și presa timpului; am identificat câteva momente prototransilvaniste (1902, 1905, 1908, 1912). Ady Endre este considerat unul din primii transilvaniști (poemul său în proză din 1905, *Egy ismeretlen Korvin kódex margójára*, este apologia unui Ardeal-model de cultură, de toleranță, de libertate și de deschidere europeană, idei care vor deveni ingredientele și argumentele fundamentale ale discursului transilvanist). După această fază timpurie urmează perioada a doua: și aici am punctat câteva momente de referință. Un rol fundamental în formularea principiilor teoretice ale ideologiei transilvaniste îi revine lui Kós Károly (Cartea *Ardealul*- un proiect de istorie a culturii regiunii) și grupării Erdélyi Helikon.

Transilvanismul la români nu poate fi redus la simpla reacție a discursului cultural românesc la cartea sau la articolele lui Kós sau scrierile helikoniștilor. Fenomenul este mult mai complex, originile sale sunt trasate undeva în activitatea de promovare a conștiinței naționale, activitate desfășurată de Școala Ardeleană. Un articol

al lui Kacsó Sándor ridică problema originilor transilvanismului românesc și pomeniște de Dieta transilvană din 1863, unde episcopul Șuluțiu folosea, în discursul său, argumente tipic transilvaniste. S-au născut numeroase studii și articole consacrate problemei Transilvaniei (D. Popovici, Ion Breazu, G. Ibrăileanu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Ion Chinezu, Avram P. Todor, N. Balotă, G. Scridon., M. Zaciu ș.a.) nota comună a tuturor acestor explicații este dubla înrădăcinare: geografică și istorică. Spiritul transilvan se caracterizează prin instinct de apărare, tendință spre acțiune, tendința de a vorbi în categorii majore precum socialul, etnicul, eticul, situarea între tradiție și modernitate.

Transilvanismul românesc în reviste

Problema transilvanismului transpare într-un mod complex în publicistica culturală interbelică. Ideologia regională ardeleană este tratată din multiple unghiuri, uneori se abordează transilvanismul ca atare, alteori se confundă sau se contopește cu ardelenismul, cu regionalismul și/sau alte subiecte mai mult sau mai puțin conexe: chestiunea comunicării interculturale, aceea a educației, a curentelor literare, a mișcărilor de culturalizare sau de politici culturale, problema presei, a rolurilor, a devenirii și în special a crizei presei interbelice, cu a.n. problemă minoritară etc. Am cercetat tematica transilvanistă în publicațiile *Gând românesc*, *Provincia literară*, *Cele Trei Crișuri*, *Țara noastră*, *Boabe de grâu*, *Pagini literare*, *Familia*, *Societatea de mâine*, *Revista Fundațiilor Regale*, *Blajul Abecedar*. Există câteva articole fundamentale a propos de transilvanism (Ion Chinezu, E. Bucuța, O. Goga, C. Codarcea, T. Murășanu, Grigore Popa, Ion Băilă).

Transilvanismul este combătut, criticat într-o bună parte a acestor articole. Francisc Păcurariu și K. Lengyel Zsolt consideră că există două atitudini fundamentale legate de transilvanism: indiferență și respingere totală. Concluzia noastră, după consultarea acestor serii de articole este, că lucrurile sunt, de fapt, mult mai nuanțate: există scrieri critice, negative, dar și altele în care se practică o critică constructivă vis-a-vis de transilvanism. Există texte care acceptă transilvanismul. Trebuie să spunem că în perioada interbelică se face o distincție clară între transilvanismul unguresc și transilvanismul românesc (= ardelenism, regionalism, localism). Acest fenomen de

autodefinire prin opoziție este un fenomen specific regiunii Europei Estice și Centrale, trebuie deci luat și tratat ca atare.

Transilvanismul în eseistica românească

Contribuția eseștilor români este esențială. Extrapolând conceptul de spirit al popoarelor, Mircea Zăciu crede că există un spirit al provinciilor, un spirit al Ardealului, perceput nu doar ca un spațiu geografic sau istoric, ci unul cultural. În spațiul ardelean s-a conturat, încă de pe vremea Școlii Ardelene și a lui Budai-Deleanu o cultură remarcabilă prin interferențele ei. Specificitatea și dimensiunile acestei culturi au fost descrise și apreciate de mai multe ori. George Călinescu afirma că marea literatură română s-a constituit în spațiul ardelean (Coșbuc, Slavici, Rebreanu). Unele considerații asupra transilvanismului literar și cultural sunt exprimate de către exegeți care provin din afara frontierelor spirituale ale spațiului în discuție. Pompiliu Constantinescu definea în *Literatura Ardealului* (1936) o întemeiată configurare a spiritualității transilvănene, menționând, firește, și unitatea spirituală a românilor. Sensibilitatea și originea folclorică a literaturii Ardealului, conștiința determinismului inexorabil al vieții oamenilor, vocația realismului sunt reafirmate și în scrierile lui G. Bogdan-Duică, Ion Breazu, Vasile Băncilă, Ion Chinezu ș.a. Acesta din urmă mai adaugă spiritul misionar, eticismul și funcția educativă, ca termeni distinctivi ai literaturii ardelene. De altfel, Ion Chinezu operează frecvent cu sintagma *transilvanism geografic și istoric*, el recunoaște existența unui univers și al unei tipologii modelate de un anume topos determinant.

O carte fundamentală este cea a lui Mircea Zăciu, *Ca o imensă scenă, Transilvania...* în care se folosește, pentru prima dată, termenul de transilvanism și nu cel de ardelenism atunci când se vorbește de scriitorii români. El identifică caracteristicile spiritului transilvan: „Conștiința istorică... împreună cu ea s-a vorbit nu odată despre eticism, militantism, *predispoziție spre intelectul benedictin, de unde* subsumarea esteticului la istoric, etic, cultural. *Vin acestea din formația culturală, vin ele din straturile țărănești de unde cresc toți scriitorii Transilvaniei, care rămân, în fond, toată viața lor niște țărani-cărturari. Nu trebuie neglijată nici comunicarea permanentă cu Occidentul, refuzul spiritului balcanic, refuzul cetățeanului ca formă a oprimării, dar identificarea cu tot spațiul românesc, aderarea la o orășenizare superioară, visul unei*

*cetăți-bibliotecă*⁶. Există, firește și neajunsuri sau defecte: *provincialismul restrictiv, izolaționismul, închistarea etnicistă, jalea plumburie și existența percepută ca o continuă criză* → exact aceleași defecte despre care vorbea Babits Mihály prin 1937, într-una din polemicile despre transilvanism. Zaciuc enumeră și câteva teme specific transilvaniste: *țăranul și obsesia pământului, intelectualul provenind dintr-un mediu rural, trăirile personale coagulate într-o poetică a suferinței* individului, componentele *mitice* ale existenței, *figura puritanului* - exponent al moralității.

Un alt autor este Gavril Scridon care apreciază una din ideile structurante ale transilvanismului (convergența culturilor) dar semnaleză și vagul, imprecisul conceptelor transilvaniste. Menționăm, în continuare, contribuția lui Ion Chinezu, Nicolae Balotă, Avram P, Todor. Concluzia este că eseistica este mai deschisă decât publicistica.

După studierea unei părți consistente din presa culturală interbelică, precum și a eseisticii, una dintre concluzii este că transilvanismul este combătut, criticat într-o bună parte a acestor articole, dar este abordat prin prisma unei critici constructive în alte scrieri, după cum există și texte, care dovedesc înțelegere și simpatie remarcabile pentru fenomenul transilvanist. Se face uneori o distincție clară între transilvanismul ungarilor și ardelenismul, transilvanismul sau regionalismul românilor. Ideea existenței unui transilvanism transnațional sau a unui spirit transilvan comun este rar acceptată în presa românească interbelică, dar ideea determinismului spațial-geografic al spiritului - idee specifică tuturor regionalismelor - este acceptată în foarte multe cazuri. Nu ideea transilvană se respinge, prin urmare, ci *contaminarea unguerească* a ideii transilvane; de aceea românii vor prefera termenul de *ardelenism* sau *localism*, pentru a se evita eventualele confuzii cu regionalismul ardelenesc promovată de maghiari. Eseistica însă pune deja problema existenței unui transilvanism/ardelenism românesc, o orientare regională care prezintă paralelisme și similitudini ideatice, tematice și terminologice cu transilvanismul maghiar. În programul transilvanist există o legătură puternică între ideea regională și cea europeană. Nota comună a tuturor explicațiilor date fenomenului transilvanismului este dubla înrădăcinare: geografică și istorică.

---

⁶ Mircea Zaciuc, *Ca o imensă scenă. Transilvania*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p.23.

Teoria localismului creator: un capitol despre transilvanism ar fi incomplet dacă nu am menționa și *teoria localismului creator*, deoarece teoria promovată de către Al. Dima și *Gruparea Intelectuală Thesis de la Sibiu* apare și se răspândește aproape concomitent cu ideologia transilvană. Teoria lui Dima este tot o teorie regională, profund influențată de regionalismul lui Nadler și Sauer, ea este promovată în paginile revistelor *Provincia literară*, *Sibiul literar*, *Familia*, *Blajul*, *Gând românesc*. Există, firește numeroase diferențe între transilvanism (Ardealul) și localismul creator (centrele culturale locale). Dima este ezitant în legătură cu transilvanismul și cu regionalismul: uneori afirmă că localismul nu e regionalism, alteori scrie că *voim regionalism cultural*. Definierea sau autodefinirea grupării lui Dima și cea a grupării helikoniste sunt foarte asemănătoare: *atelier de confruntare în problemele creației vs. literary plein-air parliament*.

Punctele în care localismul creator se apropie de transilvanism sunt următoarele: activizarea politicilor culturale, redimensionarea estetică a vieții literare, deprovincializarea literaturii, crearea unui mediu cultural/intelectual al Provinciei elevat, construirea unei geografii a spiritului ardelean, deschiderea spre valorile contemporane+ conservarea valorilor trecutului, promovarea unei culturi regionale împotriva centrului, dubla argumentație - geografică și istorică. Dima e conștient că demersul său e un fenomen care se desfășoară paralel cu tendințe similare din cadrul culturii maghiare și săsești ardeleni: „*cu acest program de activitate a cărui multiplă justificare în tradițiile localiste ale culturii românești, în considerații de ordin sociologic prin existența caracteristică a ținuturilor, de filosofie a culturii regionale, de etică socială, de naționalism în sfârșit prin necesitatea de a înviora creația Ardealului de pildă, în comparație cu remarcabilele eforturi ale ungarilor și sașilor-fundamentări pe cari le vom desvolta într-un studiu de o mare amploare-nădăjduim că vom aduce o reală și mai ales decisivă contribuție actualului nostru moment creator*”⁷.

Ambele discursuri își propun afirmarea libertății de creație, ambele sunt discursuri identitare (afirmarea unei identități spirituale a provinciei), impun criterii estetice, inițiază o amplă mișcare culturală (conferințe, întâlniri, șezători, editarea de reviste). În ciuda acestor asemănări cele două orientări nu s-au întâlnit, cauzele fiind:

---

⁷ Al. Dima, *Localismul creator*, in *Blajul*, anul II, nr. 4, apr. 1935, p. 175.

politizarea discursului transilvanist în special în anii 30, prezența elementelor naționaliste, stereotipiile care afectau fluxul comunicațional româno-maghiar-cultivarea obsesivă a amintirilor trecutului, cultivarea cu obstinență a diferenței, obsesia alterității, incapacitatea sau imposibilitatea de a uita (acestea însă nu sunt caracteristici *made in Transylvania*, ci, după Neubauer-Cornis Pope- sunt elemente general valabile în culturile central-europene).

Cauzele pentru care orientarea regională românească nu s-a întâlnit cu cea maghiară sunt multiple, ele țin de prezența elementului politic în discursul cultural interbelic, teme literare și culturale – virtuale subiecte de dispută, naționalismul și stereotipiile care afectau fluxul comunicațional româno-maghiar. Un element structurant al naționalismului este și cultivarea cu obstinență a diferenței. Cel mai caracteristic simptom al cultivării diferenței și a autodefinirii prin opoziție este tocmai faptul, că pe tot parcursul devenirii sale, regionalismul ardelean a purtat denumirea de *transilvanism* în cercurile maghiare și cea de *ardelenism* la români. Cultivarea obsesivă, din partea tuturor, a amintirilor trecutului a constituit o mare piedică în calea comunicării interculturale. Marea ratare a transilvanismului și cauza principală a respingerii ei, pe lângă imixtiunea politicului, este că nu a recunoscut logica rolurilor inversate. Incapacitatea sau imposibilitatea de a uita - defecte specifice Europei centrale - sunt o altă cauză a noncomunicării celor două regionalisme.

Interpretări critice: am sintetizat câteva interpretări și/sau critici aduse fenomenului transilvanist de-a lungul timpului. Ratarea transilvanismului, cele mai frecvente critici vizează următoarele: e un tip de discurs identitar opozițional, un conglomerat estetic-politic, nediferențierea discursului cultural de cel politic, prezența elementelor naționaliste, cultivarea alterității, nerecunoașterea logicii rolurilor inversate, cultivarea romanului istoric, mitizarea trecutului, distorsiunile survenite.

Ecouri neotransilvaniste sau revista Provincia

Perioada postdecembristă a adus cu sine și o revigorare a discuției despre problema transilvanismului. Evident, au existat multe argumente în favoarea ideii, dar și multe contestări. Aici realizăm o scurtă trecere în revistă a ceea ce a însemnat, apariția grupării și a revistei *Provincia* din perspectiva problemei transilvanismului. Revista

lunară *Provincia* a apărut din primăvara anului 2000 până spre finele anului 2002. Revista a fost scoasă la Cluj, în ediție paralelă română și maghiară.

Concluzia care se desprinde după lecturarea numerelor apărute din revista *Provincia* este aceea că, spre deosebire de perioada interbelică, în care transilvanismul părea să fie preocuparea intelectualilor maghiari, la începutul anilor 2000 situația este schimbată. Transilvanismul este perceput ca valoare, ca experiența unui dialog necesar și util, de recuperare de valori culturale în special de semnatarii români, în timp ce oamenii de cultură maghiari tind să se îndepărteze de transilvanism, într-o mișcare concomitentă de aderare la viața culturală maghiară. Explicația acestei atitudini se găsește în articolele semnate de Al. Cistelecan dar și în ceea ce scria Virgil Nemoianu despre statutul scriitorului regional în eseu *Despre specificul regional*: dacă acest statut este perceput ca o etapă în integrarea în cultura națională, în sensul îmbogățirii prin amprenta specifică a regiunii, atunci specificul regional (ardelenismul în cazul nostru) nu înseamnă o cădere în provincialism, ci un model transprovincial, recuperator de valori. Dacă însă această variantă regională nu este o etapă intermediară, ci una finală, un scop în sine, atunci regionalismul/ardelenismul dă naștere unui complex provincial îngust⁸. Fuga de ardelenism, de transilvanism se datorează și angoasei de a fi (etichetat) provincial.

Cercetarea noastră nu se dorește exclusiv un studiu al spiritului transilvan. Autorii supuși analizei noastre comparatiste nu provin neapărat din această regiune. Dar o circumscriere a spiritului epocii nu poate face abstracție de acest concept. Transilvanismul a existat ca preocupare a discursului cultural și înainte de a fi fost sintetizat într-o teorie; câteva precepte transilvaniste premerg principiile europene ale secolului XXI; alte idei, aspecte au suferit o distorsiune care a provocat critici, acestea însă atingeau fenomenul ca întreg; există mai multe transilvanisme, mai multe fațete, aspecte ale fenomenului; transilvanismul este o ideologie regională ardeleană, cu o variantă românească și una maghiară, cu un set de principii comune și un șir de diferențe; transilvanismul românesc și cel unghuresc operează cu același set de sintagme, concept-cheie, aceleași idei și argumente; transilvanismul apare și reapare în perioade de reaşezare, de redefinire a propriei identități, și e evident că are un puternic rol terapeutic;

---

⁸ Virgil Nemoianu, *Calmul valorilor*, Cluj, Dacia, 1971, p. 25.

transilvanismul este alternativa la centralismul național, promovează ideea determinismului spațial al mentalităților și a culturii.

Capitolul al treilea, *Intersectări și convergențe tematiche*, abordează cinci teme mari din unghiul comparatismului româno-maghiar: tema *familiei* și a *feminității*, tema *femeii rele*, tema *proprietății* (avere versus eros), tema *războiului* și tema *istoriei*.

Tema familiei și a feminității urmărește studiul romanelor *Mara* de Ioan Slavici și *Vrăjitoarea apelor* de Kemény János din perspectiva modelelor familiale în schimbare, a tipurilor și rolurilor feminine precum și a relațiilor, a interacțiunilor din cadrul familiei. În ambele romane avem de-a face cu un univers al femeilor care stăpânesc și/sau salvează Lumea, femei care reabilitează ordinea lumii, care au un cuvânt de spus și supun bărbații.

Dacă *Arhanghelii* urmărește decăderea unui bărbat, notarul Iosif Rodean, prins în mirajul aurului din mina cu același nume și *Mara* lui Slavici urmărește evoluția - socială și personală - a primei femei capitalist din literatura română, eroina lui Kemény János din *Vrăjitoarea apelor* pare să fi coborât din *mantaua* amândurora. Romanul autorului maghiar urmărește destinul unei femei și transformarea unei tinere frumoase, fiica unui pădurar (tată tiranic) - simbolic fiica munților - într-o bătrână „vrăjitoare”, afaceristă cu plutele. Romanul urmărește schimbarea unei lumi rurale, aflată la granița sălbătăciei - a purității morale și a miturilor, a Transilvaniei patriarhale deci - într-o comunitate a civilizației semiurbanizate și a tehnologiei. Eroina lui Kemény se înscrie în galeria de personaje feminine tipice literaturii ardelenne, puternice și voluntare, adevărate monumente de energie, atât de bine circumscrisă de *Mara* lui Slavici sau *Francisca* lui Breban. Ceea ce apropie romanul lui Slavici de cel al lui Kemény sunt următoarele: schimbarea rolurilor și a funcțiilor în familie, motivul absenței tatălui, motivul mamei devenită *pater familias*, familia monoparentală, modificările survenite în aprecierea poziției sociale a individului (inclusiv a femeii), care este dată de realizările personale în cadrul ocupațiilor din afara familiei. În familia patriarhală tatăl e șeful familiei și proprietarul averii, în romanele celor doi, acest rol tradițional asociat masculinității este preluat de femei, îndatoririle domestice fiind deja concurate de *cariera* mamei. Modernitatea lui Slavici este evidentă în acest punct, fiindcă scriitorul șirian,

tradiționalistul și puritanul Slavici, anticipează cât se poate de pregnant tipul de feminitate (puternic marcat de voința de putere) și modelul familial monoparental care vor marca societatea - și implicit literatura - din secolul următor. Deși instituția familiei și căsătoria au încă un rol foarte puternic și constituie un for de legitimare socială, familiile Marei și a Jolkăi anticipează modelul familial monoparental din secolul XX, unde autoritatea este exersată nu neapărat de tată, ci de părintele aducător de venit: are loc o schimbare a rolurilor tradiționale și normele comportamentale sunt în schimbare.

Subcapitolul 3.2. *Tema proprietății. De la sentimentul pământului la sentimentul erotic la Rebreanu și Móricz* urmărește o punere în relație a romanului *Ion* (1920) de Liviu Rebreanu respectiv *Aur din noroi/ Sárarany* (1910/1911) de Móricz Zsigmond. Sunt identificate analogii, paralelisme, diferențe. Schimbarea de paradigmă se observă în modul de tratare - mai liberă, nestingherită - a temei erosului. Amândoi demolează tabuuri, prin introducerea, în trama narativă, a unor motive precum noaptea nunții, actul sexual (vezi scena dintre Ion și Florica sub mărul pădureț), nașterea și trupul femeii, simbolistica legată de trup fiind foarte bogată (motivul *ochilor* și al *mâinii*). Atât eroul lui Rebreanu, cât și eroul lui Móricz fac rost de avere prin căsătorie și în ambele opere mișcarea dintr-o pătură socială în alta e dificilă. Orice încercare de transgresare a propriilor limite e penalizată. Personajele sunt surprinse într-o rețea de relații care îi definesc. Ambii eroi își forțează limitele, acest act de *hybris* transformă procesul de auto-creare într-un proces de autodistrugere. Ion și Dani încearcă să ia în stăpânire lumea în partea întâi, dar vor încerca să găsească o cale de ieșire din această lume în partea a doua. paralelismul Ion/Dani: problema fundamentală este cea a proprietății care se conjugă cu aceea a posesiunii erotice. Pământul se erotizează, natura erotizată se desfășoară din plin în romanul lui Rebreanu prin sintagme precum *mirosul aspru, îmbătător și înviorător de glie*⁹, *hotarul era amorțit sub sărutarea pătimașă a soarelui*¹⁰, *privea ... locul ca o fată frumoasă care și-ar fi lepădat cămașa arătându-și corpul gol, ispititor*¹¹ și același erotism primordial, același suflu erotic al gliei răsună în textul scriitorului maghiar prin

---

⁹ Liviu Rebreanu, *Ion*, București, Editura Liviu Rebreanu, 2006, p. 214.

¹⁰ ibidem, p. 244.

¹¹ ibidem, p. 281.

sintagme ca *mirosul fertil al holdei/a búzatábla termékeny szaga*¹², *aerul destrăbălat/a buja levegő*¹³ etc.

Am încercat și o abordare din unghiul teoriei lui René Girard, teoria dorinței triumphiulare, pentru a vedea dacă se poate vorbi de un mecanism al dorinței potrivit Altuia, al dorinței mediate. **Dorința-vanitate**, manifestată prin invidie este, de fapt, glasul pământului: o formă a medierii externe (mediatorul- din altă categorie socială). Schema dorinței triumphiulare, aplicată asupra textului lui Rebreanu arată astfel:

Ion (subiect) → Herdelea/Vasile Baci (mediator) → Pământ-avere /Ana (obiect)

Ion Simuț pare să confirme ideea noastră, potrivit căreia învățătorul (și familia acestuia) funcționează ca un catalizator al acțiunilor lui Ion, ca un mediator al acestuia: Simuț îl numește pe Ion *fiul lui Herdelea*. Are loc o schimbare a mediatorului, tatăl Anei preluând această funcție. Gestul lui Ion repetă gestul din tinerețe al lui Baci, iar bătrânul are toate caracteristicile unui mediator: se află în posesia obiectului râvnit de subiect, se opune dorinței acestuia, „*Eu nu vreau să știu de alde calici țanțoși care umblă să-i împuieze capul*”¹⁴. În romanul lui Móricz schema actanților dorinței-vanitate arată astfel

Dani (subiect) → contele (mediator) → Pământ-avere/ contesa (obiect)

Dani este un avatar/alter ego al contelui („*cei doi bărbați seamănă ca două picături de apă*”¹⁵), relațiile dintre ei sunt tensionate, contele se opune dorinței lui Dani. Alegerea mediatorului se face printr-un criteriu negativ (absența invitației, refuzul brutal al mediatorului poate declanșa dorința obsesivă): refuzul lui Baci, comportamentul contelui. Gesturile domniei pot fi surprinse la amândoi, precum și gestul sporirii averii prin furt, dorința de mărire a lui Dani este similară cu aceea a lui Ion.

Dorința-pasiune manifestată prin gelozie este glasul iubirii (mediere internă). Dispunerea actanților la nivelul figurației umane în schema dorinței-pasiune se prezintă astfel:

Ion → George Bulbuc → Florica, respectiv

Dani → Takács Gyuri → Erzsi/Bora

---

¹² Móricz Zsigmond, *Sárarany*, Budapest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1955, p. 99.

¹³ ibidem, p. 99.

¹⁴ ibidem, p. 45.

¹⁵ ibidem, p. 88. *A két férfi úgy hasonlít egymásra, mintha testvérek volnának*

George, ca mediator, se află în posesia obiectului râvnit de subiect și i se opune dorinței acestuia. Funcția de mediator a lui Takács Gyuri ca mediator se verifică prin concurența dintre ei : *Încă din vară simțea între ei o concurență tot mai aprigă* Iubirea e strâns legată de prezența rivalului, e subordonată geloziei: gelozia lui Ion este evidentă în scena în care află că Florica și George se căsătoresc. La vestea că Florica se mărită cu George Bulbuc, Ion se înfurie peste măsură: „-Cum se mărită și de ce? își zise furios ca și când cineva i-ar fi furat cea mai bună și mai mare delniță de pământ. Amândoi- Ion și Dani- reprezintă un arhetip donjuanesc, sunt ipostaze ale lui Don Juan. Contesa „nu se gândește niciodată ca ea să ajungă să-l plătească pe acest Don Juan țaran, pe care toate femeile satului îl plătesc”¹⁶ (t.n.). Adevăratul Don Juan nu e liber, aflăm de la Girard, nu poate să nu-i pese da Alții¹⁷. Pe de altă parte, știm din *Arta comparației*, că „Don Juan este mai aproape decât oricare personaj din tipologia clasică de mască”¹⁸. Or, dorința triunghiulară este tocmai asumarea acestei măști, acestei alte identități, asumarea dorințelor Altuia, transferul de identitate și de dorință bazându-se tocmai pe aceste subtile mecanisme ale invidiei și geloziei pentru ceea ce Altul (mediatorul) are, dar subiectul nu.

Punctele comune dintre cele două romane ar fi, pe scurt, următoarele: în ambele scrieri asistăm la confruntarea dramatică dintre glasul pământului și glasul iubirii. Atât Ion, cât și Turi Dani sunt personaje puternice, inteligente, bărbați orgolioși care luptă cu tenacitate și stăruință pentru scopul propus și care au o voință vecină cu încăpățânarea. Ei se înrudesc prin energiile imense orientate către împlinire erotică și căpătuire. Problema zestrei și a grijii materiale e prioritară în formarea cuplurilor. Prezența amantei, a triumphiului conjugal e un alt motiv comun. Ambii bărbați au cultul muncii, amândoi au o relație specială cu învățătorul satului. Ambele soții recurg la gestul suicidal din cauza bărbatului, însă doar Ana moare. Familia săracă a lui Dani fusese cândva și ea bogată, aidoma familiei lui Ion, cei doi încercând prin gesturile lor să restabilească, într-un fel, ordinea pierdută a lumii. Figurile celor două femei - Ana și Erzsi - se înrudesc până la un punct, dar există și foarte multe diferențe. Mecanismul dorinței potrivit *Altuia* se verifică atât sub forma dorinței-vanitate, cât și sub forma dorinței-pasiune. Știm de la Girard, că

---

¹⁶ ibidem, p. 188. *Sosem gondolta volna, hogy ő megfizesse a paraszt Don Juant, akit meg szoktak fizetni az asszonyok*

¹⁷ René Girard, *Minciună romantică și adevăr romanesc*, București, Univers, 1972, p. 69.

¹⁸ Dumitru Chioaru, *Arta comparației*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2009, p. 100.

trecerea de la vanitate la pasiune trece prin Thanatos: teoria dorinței triunghiulare se verifică și în acest punct, fiindcă subiecții dorinței triunghiulare nu-și pot rezolva conflictul decât prin moarte. Setea de avere dezumanizează în ambele romane, dar setea de iubire ucide.

În *Portrete de femei rele la Rebreanu și la Tamási* realizăm o succintă comparație între romanul *Răscoala* al lui Rebreanu și *Blazonarii*, aparținând lui Tamási Áron, abordate aici nu prin prisma tematicii sociale, ci prin aceea a personajului feminin. *Czímeresek-Blazonarii*, romanul lui Tamási surprinde un moment de criză din viața protipendadei ardeline maghiare. Lumea moșierilor, a afaceriștilor, a intelectualilor sau a militarilor, prinși în vârtejul Istoriei, trăiesc într-un prezent al simțurilor și poftelor. În vreme ce întregul sistem, întreaga lor lume intră într-un proces de dezagregare, ei se străduiesc să-și continue existența ca și cum nimic nu s-ar întâmpla. Situația amintește de cea din *Răscoala* lui Rebreanu. Nu este singurul punct comun cu romanul rebrenian. Figura Tildei Csetneky, o ființă posedată de o adevărată demonie erotică, cu ambiția de a-l seduce pe fiul conților Ercsei, numai pentru a ajunge contesă cu moșii întinse, își găsește o replică perfectă în Nadina Iuga, chiar și în modul în care cele două sfârșesc. Lumea evocată în roman - o lume opulentă, trivială, coruptă a rechinilor de război - amintește de simbolul *Întunecării* de Cezar Petrescu. Nadina și Tilda simbolizează deopotrivă tipul de feminitate care conjugă voința de putere cu energia erotică.

Personajul feminin apare, în *Răscoala* lui Rebreanu și în *Blazonarii* lui Tamási Áron, nu ca un factor de echilibrare a spațiului privat și a familiei, ci ca factori principali ai contradicției, ai disarmoniei. Din punctul de vedere al *pattern*-ului erotic și al felului de a concepe cuplul bărbat-femeie, cele două romane se integrează formulei narative interbelice care prezintă simptomatologia specifică a destructurării paradigmei idilic-romantice și înlocuirea acesteia cu o nouă *forma mentis*, bazată nu pe principiul romantic al iubirii armonice, ci pe principiul discriminării și al disjungerii. „Literatura interbelică se face ecoul unei schimbări profunde de mentalitate, ce atrage criza modelului romantic al erosului. Originea ei se află în mișcările subterane ce au avut loc în modernitatea vieneză. Pierderea reperelor de individualizare sexuală și criza identității

genurilor ce a izbucnit în literatura *fin-de-siecle* a ruinat polarizarea masculin-feminin și a dizolvat ideea de cuplu”¹⁹.

Tipul de feminitate reprezentat de Nadina se definește printr-un soi de narcisism și egoism combinat cu un rafinat gust pentru plăcerile alese ale vieții. În nici un caz ea nu reprezintă canonul femeii burgheze, nu este o soție model și nici un caz nu se dorește a fi mamă, cu atât mai puțin una exemplară. Așa cum Nadina se căsătorește din interes cu tânărul și idealistul Grigore Iuga, Grig al ei, pe care reușește să-l exploateze emoțional și financiar ani de-a rândul, Tilda se căsătorește cu tânărul conte abulic Endre, ultimul vlăstar al unei familii de nobili, exemplar perfect al degenerării treptate din familiile aristocratice. Relația Tildei cu Endre e una de adorație din partea bărbatului și de indiferență maiestral disimulată din partea femeii. *Răscoala* și *Blazonarii* oferă nu doar imaginea vieții maritale a celor două femei, ci și strania relație de subjugare, de vrajă, ciudatul joc de-a face curte dintre Nadina/Tilda respectiv Petre Petre/Radu. Scriitorii folosesc metafore animale, femeile fiind asociate felinelor, iar bărbații, câinelui. Ambele femei sfârșesc tragic, șocant,

Cele două femei sunt expresia violentă a energiei erotice, conjugată cu nietzscheiana voință de putere. Senzualitatea crudă și rapace a celor două femei se conjugă cu o ipostază a voinței de putere. Apetitul remarcabil pentru putere al Tildei o determină să pună la cale planul ei de măritiș, cu dublul scop de a pune mâna pe domeniul de la Boghaza și de a dobândi titlul nobiliar. În plan simbolic, voința de putere și fascinația lor pentru viteză se prezintă chiar de la începutul cărții prin motivul simbolic al mașinii, al automobilului pe care ambele femei țin să-l aibă. Ambele femei împărtășesc o pasiune stranie pentru femeia primei jumătăți a secolului XX, pasiunea pentru mașini și gustul vitezei

Subcapitolul 3.4. *Tema războiului și implicațiile ei psihologice: Pădurea spânzuraților și Mănăstirea neagră* urmărește punctele comune dintre *Pădurea spânzuraților* de Liviu Rebreanu și *Mănăstirea neagră* de Kuncz Aladár. Cercetarea vizează circumscrierea temei războiului prin prisma modelului Apostol Bologa și a relației dintre *Marele mecanism* și omul interior. Există în literatura română și în cea

---

¹⁹ Corin Braga, *10 studii de arhetipologie*, Cluj, Dacia, 2007, p. 192.

maghiară o acută necesitate de retrăire artistică a războiului mondial, arta având efecte terapeutice. Noutatea viziunii celor doi scriitori constă în abandonarea recurgerii la spectaculos, la dramatismul exterior al măcelului, și mutarea centrului de interes în faptul de conștiință. Războiul e un prilej de (re)descoperire a unui centru, de descoperirea unui *înăuntru*. Ipoteza noastră este că există o similitudine notabilă în maniera în care tema marelui război este tratată în aceste romane din perioada interbelică: în ambele, războiul e un eveniment al resorturilor interioare ale personajelor. Abordarea dintr-un unghi al grotescului, al umorului negru (cum apare la Hasek, de exemplu) lipsește. Războiul înseamnă, literar vorbind, o mutație de conștiință. Cotidianul e așezat sub semnul morții. Personajul nu mai este un destin exemplar, un caracter, ci o conștiință fracturată, un termen cu semnul minus. Romancierii și memorialiștii războiului – Liviu Rebreanu și Kuncz Aladár - preferă investigarea pe verticală, dimensiunile profunzimii.

- Sentimentul cel mai copleșitor este acela al cufundării în neant, al prăbușirii interne. „*De dimineața până seara, Apostol ședea în cerdac, înconjurat de cărțile lui vechi, în care odinioară își pusese toate speranțele și care, de câte ori a avut nevoie în viață de sprijin, l-au părăsit ca niște prieteni neputincioși și fricoși. Se plimba grăbit prin sistemele falnice de înțelepciune, bătea la toate porțile, din ce în ce mai înfricoșat, dar îndată ce se oprea și ridica ochii spre strada biciuită de ploaie și mânjită de noroi, spre câmpurile și dealurile înverzite și spălate, spre văzduhul cutreierat de nouri bolbocați, simțea deodată cum în sufletul lui se prăbușeau toate clădirile monumentale, cu zgomot babilonic de cuvinte stoarse de adevăratul înțeles, nelăsând în urma lor nici măcar ruine, ci numai un gol sterp, cenușiu și nesfârșit de necăcios. Și atunci avea impresia clară și sugrumătoare că îi fuge pământul de sub picioare și că rămâne plutind în neant, agățându-se cu desperare de crucea din turnul bisericii*”²⁰. Sentimentul apocaliptic al prăbușirii lumii îl copleșește și pe naratorul din *Mănăstirea neagră*: „*de la începutul războiului mă simțeam ca o sălbăticiune urmărită, smuls din lumea de până acum. De fapt- nici eu nu-mi dădeam seama de ce-aveam senzația că sânt disprețuit, urgisit, hăituit de moarte. Pe lângă toate, eram singur... În jurul meu totul se distrusese. Ca și cum abia acum m-aș fi născut, ca și cum abia*

---

²⁰ Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*, București, Albatros, 1989, p. 131.

*în momentul acesta aş fi fost aruncat în vârtejul lumii, gol, neajutorat, fără apărare. Simţeam că se prăbuşise întregul meu trecut şi, deşi nu îndrăzneam să mărturisesc, aveam presimţirea teribilă că valurile destinului nu mă vor mai readuce nici în ţara mea, nici alături de ai mei. Asupra-mi coborâse întunericul, se dezlănţuisese furtuna, şi eu mă răătăcisem pentru totdeauna*²¹.

Recuzita de motive care apropie memoriile de război ale scriitorului maghiar de romanul *de suflet* al lui Rebreanu cuprinde următoarele aspecte: transformarea lumii într-o *altă lume* (de notat pervertirea, degradarea simbolurilor: copacul se transformă în spânzurătoare, mănăstirea devine închisoare); eroul intelectual, singuratic; idolatrizarea tatălui sau prezenţa *in absentia* a figurii tatălui (pierderea tatălui echivalează cu pierderea lui Dumnezeu); războiul ca experienţă interioară, ca mod de autocunoaştere; apologia împotriva urii; eroii de diverse naţionalităţi; dincolo de individualism, omul devine parte a unei colectivităţi, parte a umanităţii. De altfel, *ideea* lumii halucinante, a *universului ca închisoare* apare şi în interpretările romanului lui Rebreanu.

Subcapitolul 3.5. *Tema istoriei: oamenii locului la Mihail Sadoveanu şi la Kós Károly* urmăreşte relaţia omului cu istoria (romanul istoric), a omul şi a istoriei cu natura la Sadoveanu (*Fraţii Jderi*) şi la Kós Károly (*Neamul Varjú*). Am supus comparaţiei fenomene literare comune ca sentimentul tragic al istoriei, o sensibilitate specială la istorie, preferinţa pentru teme ale istoriei îndepărtate. Romanul lui Kós Károly, asemenea *Fraţilor Jderi* al lui Sadoveanu, proiectează destine individuale tragice, soarta unor eroi precum cei din familia Varju sau Jder pe fundalul nebulos, grav şi adeseori efemer al istoriei dar şi pe al legăturii eterne a omului cu elementele: pe fundalul legăturii omului cu plaiul şi cu oamenii care *creşte* din acest plai. Atât fraţii Jderi, cât şi fraţii Varjú aleg întotdeauna drumurile grele, neumblate. Motivele principale care susţin înrudirea celor două scrieri sunt: obsesia muntelui, asocierea muntelui ca spaţiu al sacralităţii cu ideea de libertate, elogiul omului de munte, care alege întotdeauna drumurile mai grele, galeria de bărbaţi ciudaţi, *scrântiţi*, preferinţa pentru taină, misterios, tematica istorică, prezenţa naturii în desfăşurarea destinului uman şi în desfăşurarea istoriei, viziunea plastică, tehnica picturală de a reda omul şi natura în tablouri

---

²¹ Kuncz Aladár, *Mănăstirea neagră*, Bucureşti, Kriterion, 1972, p. 122.

memorabile, preferința pentru limbajul popular, frust, colorat, stilul arhaic, amintind de stilul cronicăresc. O concluzie firească ar putea fi că atât Sadoveanu, cât și Kós încearcă o recuperare a sensului moral al unei lumi dispărute, prin căutarea ființei arhetipale a omului legat de pământ.

- Iată cum spațiul montan apare în *Frații Jderi*: „Nu este pe lumea asta ținut mai frumos... Dealuri cât lumea asta: parcă te sui în cer; și văi, parc-ar fi să te cobori în iad. Dealuri cu păduri și văi cu ape line. Pe așezături potrivite, sate. Pe costișe, ogoare. În șesuri, imașuri bogate... nicăieri pe lume nu s-a aflat așa ceva”²². Într-un mod asemănător „s-ar putea spune că întreaga cronică a lui Kós este construită doar de dragul aceluia cuib montan, al apologiei muntelui și al virtuților- fidelitate, tenacitate, vitejie calmă- a omului ce munte”²³.
- Pasaje ca următorul amintesc tainicii munți și munteni din textele sadoveniene: „Oricât s-ar părea lucru de mirare, dar e totuși adevărat că oamenii iubesc mai mult văile decât munții.

... Poate fiindcă de munți le este frică. Da, s-ar putea... poate fiindcă aici, sus la munte, văd păduri și stânci, văd nori care învăluie piscurile sau poate fiindcă la înălțimi mari vișorul este mai năpraznic... Soarele răsare aici mai devreme și apune mai târziu, iar omul se află mai aproape de Dumnezeu...Sau , poate, unii oameni tocmai de asta n-or fi iubind munții.

Acolo sus casele sunt răsfirate, ogrăzile departe una de alta și singurătatea atotstăpânitoare. Cei ce trăim la munte numai rareori avem prilejul să stăm de vorbă cu oamenii. Dar, în schimb, vedem multe și felurite lucruri, care omului din vale nu-i sînt date să le vadă niciodată. omul piscurilor vede până-n sat, se uită în curțile oamenilor, vede ce se petrece pe pământurile și în ogrăzile lor, ochiul lui pătrunde în viața tuturor. Noi, oamenii de la munte, vedem totul și cunoaștem totul. Cei din vale nu ne pot vedea. Ei nu văd decât munții înalți, piscurile, ceața și norii care ne învăluie, nu aud decât șuieratul vântului. Pe noi, oamenii , nu ne văd. Ei nu pot ști ce se petrece cu noi; viața noastră le rămâne taină veșnică.

---

²² Mihail Sadoveanu, *Frații Jderi*, I-III, București, Editura Militară, 1988, vol.III, p. 69.

²³ Nicolae Balotă, *Scriitori maghiari din România. 1920-1980*, București, Kriterion, 1981, p. 25.

*Poate asta-i pricina că oamenii văilor nu ne iubesc. Așa-i zămislit omul, nu-i place să aibă deasupra capului necunoscutul*²⁴.

- **elogiul omului de munte**, care alege totdeauna drumurile mai grele, **galeria de bărbați ciudați** („*N-a fost odraslă de-a neamului Varju care să nu aibă o scrânteală oarecare*”²⁵, Scrânteala, ciudățenia firii (nebunia ca o formă disimulată a înțelepciunii) este prezentă și la familia Jderilor, „*mai ales la cea căutătură de om a sălbăticiunii îmblânzite (de care) se uimise dumneaei*”²⁶,

Interferențele culturale și literare dintre literatura română și cea maghiară sunt numeroase și diverse. Așa cum formulează Nicolae Balotă în introducerea cărții sale *Scriitori maghiari din România*, „scriitorii români și maghiari trăim în același spațiu cu determinări istorice și culturale comune. Desigur, literele române, pe de-o parte, și cele maghiare, pe de altă parte, își au, cum bine știm, propriile tradiții; factori diverși au operat în evoluția lor. Specificitățile nu pot fi ignorate. Dar atunci când se creează o comunitate de destin istoric, cum există între literaturile de diferite limbi din țara noastră, nici-o diferențiere existentă nu trebuie să împiedice comunicarea între ele. Iar la temeiul oricărei comunicări este cunoașterea”²⁷. Apropierea, cunoașterea, comunicarea își au originea în ideea de interferență, una din puținele care au exercitat rolul extraordinar de pol aglutinator al umanității. Un *sensus communis* se poate obține doar studiind comunicările interculturale sau, restrângând aria cercetării, cele literare.

O comunicare interculturală reală și eficientă presupune înlocuirea narcisismului cultural cu o deschidere culturală, care respectă deopotrivă alteritatea și asemănarea, diferențele și interferențele. Tereza Chereji Peris citează un studiu al lui Avram P. Todor, apărut în Editura *Societății Prietenii Istoriei Literare*, afirmând că „o conviețuire mai mult decât milenară a fost și este și altceva decât un lanț de ciocniri politice ... este și ceva pozitiv: a creat multe legături de ordin spiritual... Progresele uneia

---

²⁴ Kós Károly, *Neamul Varju*, București, Kriterion, 1971, p. 24.

²⁵ ibidem, p. 15.

²⁶ Mihail Sadoveanu, op.cit., vol.III, p. 20.

²⁷ Nicolae Balotă, op.cit., p. 6.

din părți s-au comunicat direct sau indirect și celeilalte, aceleași împrejurări de viață au făcut să se nască manifestări gemene sufletești, au ușurat împrumuturile de tot felul”²⁸ .

Felul în care imaginea unui popor se construiește în literatura proximală, modul în care unele motive, teme se regăsesc sau nu, trăsăturile comune și diferențele specifice ale prozei scrise în cele două limbi, existența influențelor reciproce sau a paralelismelor întâmplătoare (sau nu), tehnicile narrative, construcția tipurilor de personaje - sunt tot atâtea aspecte ce se cer studiate.

---

²⁸ Tereza Chereji Peris, *Interferențe teatrale româno-maghiare*, Târgu-Mureș, Biblioteca Județeană Mureș, 2000, p. 5.